

Ajankuvia lialmesta III

eli hetkiä lialmessa itsenäisessä Suomessa (1940 - 1949)!

Ylä-Savon Kotiseutumuseon kesänäyttely esittelee valokuvien hetkiä lialmesta aikarajauksella 1940- 1949. Valokuvat on jaettu näyttelyssä seitsemään eri aihealueeseen: "Talvisota", "Elämää ennen", "Jatkosota I", "Jatkosota II", "Suojeluskuntaa ja maanpuolustusta", " Sankariniemeä ja sankarihautajaisia" ja "Liikennevirtaa". Näyttelyyn valituissa valokuvissa tulee hyvin esille niin Sotavuosien poikkeusolot kuin arkisen elämän erilaisuus ja yhteiskunnalliset piirteet/"ihanteet" verrattuna esimerkiksi nykypäivän lialmeeseen (lialmen kaupunki ja lialmen maalaiskunta). Käsiohjelma sisältää ja esittelee lialmen kaupungin historian vuosiin 1940 - 1949 liittyviä tapahtumia, vuosilukuja ja taustaa teemoittain esiteltynä ja lisäksi käsiohjelman lopussa näyttelyn kuvaluettelo, lisättynä kuvia täydentävin lisätiedoin. Keskeisenä perusteena käsiohjelman tietojen kirjoituksessa on käytetty näyttelyyn valittujen valokuvien ajankuvan ja kerronnan tietojen syventämistä. Näyttelyn valokuvia katsellessa on syytä muistaa kyseisenä aikakautena (1940 - 1949) käytössä ollut kuvaustekniikka ja -teknologia, josta johtuen toiminnalliset valokuvat ovat tietenkin vähemmistössä säilyneiden kuvien joukossa. Näyttelyn otsikkokuvana "Motintekoon lähdössä 1940 - 1944."

1. Suomi toisessa maailmansodassa

Suomen ja itänaapurin välillä epäluuloisuus kasvoi Hitlerin valtaannousun jälkeen. Neuvostoliitto antoi ymmärtää, että vieraan vallan yrittäessä maihinnousua Suomeen ja sitä kautta Neuvostoliittoon, se ei "jäisi rajajoelle odottamaan". Reunavaltiot Englanti, Ranska ja Neuvostoliitto eivät onnistuneet pääsemään sopimukseen Saksan uhkaamille pikkuvaltioille annettavasta avusta, ja neuvottelut keskeytyivät Saksan ja Neuvostoliiton solmiessa salaisen sopimuksen 23.8.1939. Tässä sopimuksessa sovittiin Itä-Euroopan jaosta, ja siinä Suomi joutui neuvostoliiton etupiiriin. Sopimuksen solmimisen jälkeen Hitler hyökkäsi Puolaan ja Neuvostoliitto alkoi vaatia Suomelta alueluovutuksia.

Pieni Suomi ei suostunut alueluovutuksiin, ja tämän seurauksena Neuvostoliitto hyökkäsi Suomeen 30.11.1939. Ulkopuoliset tahot odottivat Suomen murtuvan lähes heti voimasuhteitten ollessa niin selvästi Neuvostoliitolle kallellaan. Talvisodan

syntyä entinen hallitus erosi ja presidentti Kallio nimitti uuden. Uusi hallitus muodostettiin kaikista puolueista Isänmaallista Kansanliikettä lukuun ottamatta. Pääministeriksi tuli Ryti ja ulkoministeriksi Tanner.

Suomen armeija säilytti Karjalan kannaksella pääpuolustusasemansa, Mannerheim-linjan, kahden ensimmäisen kuukauden aikana huolimatta huonosta aseistuksesta. Vihollisen joukkoja hajotettiin pieniksi osiksi, moteiksi, joita alettiin yksitellen tuhota. Suomussalmella tuhottiin pääosat kahdesta divisioonasta. Suomen osoitettua sitkeytensä Neuvostoliitto suostui neuvottelemaan rauhasta Suomen hallituksen kanssa. Neuvostoliitto vaati kuitenkin laajempia alueita kuin aiemmin, ja aloitti uuden hyökkäyksen kannaksella saadakseen Suomen taipumaan ehtoihin. Mannerheim-linja murtui ja suomalaisten oli peräännyttävä Viipuriin. Hallitus taipui viimein rauhaan, ja 13.3.1940 solmitussa rauhansopimuksessa Suomen oli luovutettava Neuvostoliitolle maan kaakkoisosat Uudenkaupungin rauhan rajaa myöten, kaistale koillisrajalta sekä annettava Hanko vuokralle sotilastukikohdaksi. Isoksi haasteeksi osoittautui luovutettujen alueiden asukkaiden uudelleensijoittaminen.

Suomi eli talvisodan jälkeen Neuvostoliiton vaatimusten jatkuvassa paineessa. Suomi oli ulkopoliittisesti eristäytynyt pohjoismaisen yhteistyön kariuduttua. Omat voimat tuntuivat kuitenkin riittämättömiltä uhkaavaa itänaapuria vastaan, ja apua haettiin Saksasta. Saksalaisia joukkoja tuli Suomeen maitse ja meritse. Suomessa suoritettiin yleinen liikekannallepano. Hitler puhui julistuksessaan 22.6.1941 suomalaisista tovereina, mutta Suomi ilmoitti maan pysyvän puolueettomana. Kesäkuun 25. päivänä 1941 Neuvostoliiton ilmavoimat pommittivat Helsinkiä, Turkuja ja Porvoota sekä tusinaa muuta paikkakuntaa noin 500 koneella, joista ammuttiin alas Suomen alueelle 27 konetta. 25.6.1941 eduskunta totesi edellisen takia kuitenkin Suomen ja Neuvostoliiton välillä vallitsevan sotatilan. Jatkosota oli alkanut.

Jatkosotaa on sanottu myös hyvitysodaksi, niin suuri yksimielisyys vallitsi siitä, että maan jouduttua sotaan oli yritettävä ottaa takaisin se mitä oli aiemmin menetetty. Eduskunta julisti Moskovan rauhassa luovutetun alueen takaisin Suomeen liitetyksi ja väestö palasi takaisin kotiseuduilleen. Suomen armeija eteni myös Itä-Karjalaan. Koko ajan Suomi piti kiinni siitä, että käytävä sota oli maailmansodasta erillistä puolustustaistelua, ja maan johto toimi sen mukaisesti. Saksalaisia ei avustettu millään muotoa hyökkäyksissä venäläisiä vastaan. Suomalaisten hyökkäys pysähtyi joulukuun alussa 1941, ja kesäkuuhun 1944 asti rintamalla oli hiljaista sodan taannuttua asemasodaksi. Rauhantunnusteluja tehtiin, mutta ehtojen osoittautuessa mahdottomiksi rauhansopimuksesta kieltäydyttiin. Kesäkuun alussa alkoi suurhyökkäys kannaksella. Venäläisten tykistökeskitys oli maailmanhistorian ankarimpia. Rintamat

murtuivat heti ja vetäytyminen kohti vanhaa rajaa alkoi. Saksan antaman aseavun ansioista saatiin venäläisten hyökkäys viimein pysäytettyä. Suomi oli saanut torjuntavoiton. Rauha alettiin tunnustella uudelleen, ja vaikka rauhanehdot olivat nytkin raskaat, ne eivät olleet mahdottomat. Väli rauha solmittiin 19.9.1944. Saksalaiset sotilaat, jotka olivat aiemmin peräytyneet sovussa, alkoivat hävittää Lappia vetäytyessään Suomen alueelta. Joulukuussa Lappi oli siirtynyt takaisin suomalaisten käsiin.

Moskovan rauhan raja pysyi voimassa, ja useat välirauhan ehdot koskivat Suomen sisäisiä oloja. Armeija oli asetettava rauhankannalle, suojeluskunnat ja Lotta Svärd järjestö lakkautettiin. Myöhemmässä Pariisin rauhansopimuksessa armeijalle määrättiin suurin sallittu vahvuus, muitakin itsenäisyyttä rajoittavia määräyksiä asetettiin. Sotakorvaukset olivat raskaat Suomen yrittäessä samalla rakentaa omaan yhteiskuntaansa sodan jäljiltä. Raskas oli myös sotasyllisyyskysymys, sillä Neuvostoliitto vaati sotasyllisiä tuomiolle, ja pitkäaikaisiin vankeusrangaistuksiin tuomittiinkin presidentti Ryti, pääministerit Rangell ja Linkomies, ministeri Tanner ja Berliinin lähettiläs Kivimäki. Valvontakomissio valvoi sopimuksen täyttämisen lisäksi pitkälti Suomen sisäisiä oloja, ja tästä alkoikin Suomelle pitkä ”rähmällään olo” ja ”suomettumisen aika”.

2. Iisalmi toisessa maailmansodassa

Toinen maailmansota katkaisi monin tavoin Iisalmen kaupungin rauhallisen elämänmenon ja tuntui myös kunnalliselämässä. Kaupungille tuli uusia tehtäviä. Sen oli huolehdittava osaltaan muun muassa taloudellisesta puolustusvalmiudesta, väestöhuollosta ja – suojelusta, elintarvikesäännöstelystä, sotaväen ja siirtoväen majoituksesta sekä monista muista käytännön tehtävistä. Kun koko maa organisoitiin sotaponnisteluihin, kuntien itsehallinnon päätäntävaltaa supistettiin ja valtion valvonta ulottui tarkemmin kuntien toimintaan kautta koko Suomenmaan.

Talvi- ja jatkosota aiheuttivat Iisalmelle henkilömenetyksiä, jotka Sota-arkistossa säilyneiden rovastinkertomusten ja Iisalmen kirkonkirjojen mukaan olivat rintamalla olleiden osalta seuraavat (suluissa Iisalmen maalaisseurakunta): Talvisota 14 (75), Jatkosota 87 (135) ja yhteensä 101 (210). Jatkosodan aikana kaatuneita oli Iisalmen kaupungin asukkaista 52, joukkosidontapaikalla tai kenttäsairaalassa kuolleita 29 ja kadonneita 6. Iisalmen kaupunki menetti talvi- ja jatkosodan taisteluissa 2,9 prosenttia henkikirjoitetusta väestään.

Iisalmi oli risteysasema, siitä syystä venäläiset pommittivat talvisodan aikana kaupunkia peräti yksitoista kertaa. Määrä on suuri verrattuna siihen, että esimerkiksi Kuopiota pommitettiin viisi, Helsinkiä kahdeksan ja Mikkeliiä kymmenen kertaa (Mannerheimin päämaja oli sotien aikaan Mikkelissä). Pommittamassa oli yhteensä 80 lentokonetta, ja räjähdyspommeja tuli kaupunkiin 450 kappaletta.

Kevytrakenteiset sirpalesuojat eivät tositilanteessa tarjonneet kaupungin väestölle riittävää turvaa. Erityisesti 17. helmikuuta 1940 Iisalmella kohdannut kova pommitus oli tuhoisa. Suurimmat henkilövahingot tulivat pommin osuessa suoraan rautatieaseman lähellä olleeseen väestönsuojaan. Siellä kuoli 28 henkeä. Toinen pommi tuhosi poliisilaitoksen, ja viisi poliisia sai surmansa. Pommituksessa kuoli yhteensä 41 henkeä. Heistä suurin osa haudattiin kotipaikkansa Iisalmen kaupunkiseurakunnan hautausmaahan. Monet kaupunkilaiset olivat paenneet ennen pommitusta maaseudulle, mikä jonkin verran vähensi tuhon määrää. Pommitukset jatkuivat helmikuun 1940 loppupuolella viikon verran.

Heti talvisodan päätyttyä väestönsuojelulautakunta (perustettu jo vuonna 1936) sodan kokemuksiin nojaten esitti, että kaupunkiin olisi rakennettava ainakin neljä pommin kestävää suojaa. Kauppakadun alle alettiin jo louhia väestönsuojaa, mutta kun jatkosodan alku näytti lupaavalta ja rintama siirtyi kauas rajasta, kaupunginhallituksessa todettiin, ettei suojaa mahdollisesti tarvitakaan, ja louhintatyöt lopetettiin. Vasta jatkosodan loppuvaiheessa väestönsuojan tarve nousi jälleen esille. Suoja rakennettiin kuitenkin vasta sotien jälkeen 1970-luvulla. Mainittakoon vielä, että Iisalmessa toimi huhtikuusta 1941 lähtien myös väestönsuojeluyhdistys.

Henkilömenetysten lisäksi pommitukset aiheuttivat kaupungille aineellisia vahinkoja. Osa kaduista meni kulkukelvottomiksi, ja rakennukset saivat osumia ja vaurioituivat. Kaupungin omista kiinteistöistä tuhoutuivat muun muassa poliisilaitoksen, maistraatin ja raastuvanoikeuden tilat kaupungintalolta sekä osittain sähkölaitos. Pommituksen tuhojen korjaamisessa Iisalmen kaupunki sai apua Ruotsin Nyköpingiltä, josta sotavuosina tuli Iisalmen kummi- ja myöhemmin ystävyyskaupunki. Nyköping lähetti Iisalmelle lähinnä kaupungintalon korjaamista varten noin 3,5 tonnia ikkunalasia, kittiä, lasiveitsiä ynnä muita välineitä ja tarvikkeita. Sieltä saatiin myös rautalevyjä sähkölaitoksen muuntaja-asemien oviin.

Kaupungin kiinteistöistä osa oli sodan aikana puolustusvoimien käytössä. Kunnalliskodin päärakennus oli sairaalana. Keskuskoululla sijaitseva toipilaskoti, ja osa huoneista oli väestönsuojelukäytössä. IS -komppania 636 sijoittui osittain koulun uudelle, osittain vanhalle puolelle. Komppanian päällikkönä oli opettaja Santeri

Sählström, ja harjoituksia pidettiin koulun pihassa ja Luuniemellä. Kauppahallissa oli ammuslataamo, ja hallin myymälät oli sijoitettu apteekkari Siimeksen omistamaan elokuvateatteri Tähdien huoneistoon. Talvisodan pommitusten vuoksi ammuslataamo oli siirrettävä kuitenkin keväällä 1940 Viitaan koululle, jonne työntekijät kuljetettiin päivittäin autolla. Valtion omistamat yhteislyseon tilat olivat sotilassairaalana, niin että koulun molemmat salit ja luokat oli varattu potilaiden vuoteille.

Väestön evakuointivaihe asetti kaupungin ja kaupunkilaiset uusien tehtävien eteen. Iisalmelaiset olivat mukana siirtoväen evakuoinnissa ja Iisalmen työväentalo toimi evakuoimiskeskuksena. Iisalmen Lotat huolehtivat väestä ja veivät myös rautatieasemalle ohi meneviin juniin maitoa ja leipää. Talvisodan tuoma siirtolaisaalto muun muassa Karjalasta pani Iisalmen asuntokannan kovalle koetukselle. Iisalmen seutu oli valtakunnallisen suunnitelman mukaan Tuupovaaran, Enon ja Ilomatsin asukkaiden sijoitusalueita. Kaikki mahdolliset tilat oli otettava käyttöön. Yksityisten vapaina oleviin huoneisiin majoittui väkeä. Kirjastotalossa asui perheitä, samoin vesitornissa ja muissa kaupungin tiloissa. Jopa Paloisvuoren ampumaradan pieni majakin oli perheasuntona. Ankara asuntopula vallitsi myös jatkosodan loppuvaiheessa siirtolaisväen asettuessa paikkakunnalle. Asuntokäytössä oli useita tilapäisiä kevytrakenteisiä parakkeja. Muun muassa yhdessä niissä, Hiekkahaudan parakissa asui vielä vuonna 1949 viisi Iisalmelaisperhettä. Vuonna 1945 kaupunki joutui anomaan sisäasiainministeriöltä tilapäisesti helpotusta tiukkoihin rakennusjärjestyksen määräyksiin, että puutalojen yläkerrat voitiin tehokkaammin ottaa asumiskäyttöön. Asuntopulaa lisäsi se, että sodan aikana rakentaminen oli lähes pysähdyksissä.

3. Iisalmelaiset rintamalla

Rintamalla Iisalmelaisten pääjoukko oli aluejärjestelmän mukaan talvisodan aikaan IV Armeijakunnan 13. divisioonassa, joka oli sijoitettu Laatokan koillispuolelle ja osallistui siellä koviin mottitaisteluihin. Divisioonan komentajana oli koko talvisodan ajan eversti H. E. Hannuksela. Tauno Räisänen on teoksessaan Kenraalimotti kuvannut, miten pohjoissavolaisista muodostetut jalkaväkirykmentit JR 38 ja JR 39 taistelivat talvisodassa ja olivat mukana muun muassa laukaisemassa Länsi- ja Itä - Lemetin motteja. Viimeksi mainittu oli kuuluisa Kenraalimotti. Räisänen mainitsee taistelukupauksessaan muutamia Iisalmelaismiehiä, muun muassa vänrikki Kauko Vilannin ja maailmanmestarihiihtäjä Klaes Karppisen. Karppinen toimi hiihtopartiossa ja JR 39:n komentajan, eversti P. A. Autin henkivartijana tämän liikkeessä huoltotiellä. JR 38:n komentajana oli talvisodan alussa Eversti H. Olkkonen ja tammikuusta 1940

lähtien everstiluutnantti U. A. Tähtinen. Talvisodan taisteluissa iisalmelaisia kaatui muun muassa Syskyjärvellä, Talissa, Pitkässärannassa, Taipaleessa, Kollaalla, Viipurinlahdella, Kuhmossa ja Suomussalmella.

Jatkosodan aikaa Iisalmi kuului Maaselän sotilaslääniniin, ja Iisalmelaiset taistelivat pääasiassa 14. divisioonassa Rukajärven suunnassa. Kesäkuussa 1941 perustettiin Iisalmen sotilaspiirin esikunta. Siihen kuuluivat muun muassa jalkaväkirykmentin esikunta (E/JR 52), tykistörykmentin esikunta (E/KTR 18), valonmittausosasto (Val. Mitt.Os./KTR 18), kevyt kenttätykistöpatteristo (III/KTR 18) ja raskas kenttätykistöpatteristo sekä viesti-, pioneeri-, ilmapuolustus-, sotapoliisi- ja huoltojoukkoja. JR 52:een tuli Iisalmen, Sonkajärven, Varpaisjärven, Lapinlahden, Pielaveden ja Kiuruveden miehiä. Sen vaiheista on kirjoitettu useissa sotahistoriateoksissa. Sotilaiden matkaa Suomen puolelta Rukajärvelle on myös Antti Tuuri kuvannut teoksessaan Rukajärven tiellä (1990). Siinä on JR 52 miestenkin kuvauksia samoin kuin teoksessa Rukajärven aika (1991). Iisalmelainen kapteeni Viljo Åberg on julkaisemattomissa muistelmissaan (1993) kertonut Rukajärven suunnan taisteluista. Merkittäviä taistelupaikkoja olivat muun muassa Repola, Omelia, Luusinkajoki, Karnisjärvi, Rukavaara ja Rukajärvi.

Kesäkuussa 1942 Iisalmen kaupungin edustajat apteekkari Yrjö Hirvensalo, kauppias Juho Lukkarinen ja kaupunginjohtaja Ilmari Niskanen kävivät yhdessä maalaiskunnan edustajien kanssa tervehtimässä Rukajärvellä Iisalmelaissotilaita. Heidän mukanaan oli myös kirkkoherra Erkki Kurki-Suonio. Vuonna 1943 tehtiin kaksikin tällaista matkaa. Toinen suuntautui Rukajärvelle, toinen Äänislinnaan, Karhumäelle ja Viipuriin. Kaupungin edustajilla oli viemisinä muun muassa kahvinkorviketta, tupakkaa ja kalakukkoja. Näistä matkoista on säilynyt yksityiskohtaiset kuvaukset kaupungin kunnalliskertomuksissa. Seuraava katkelma on helmikuulta 1943 Rukajärven asemasotavaiheen kuvauksesta: *”Korsuelämään löi tällä kertaa leimansa uuttera puhdetyö. Kullakin patterilla oli oma urakkansa. Piti valmistettavan työtehoseuran piirustusten mukaan sahanpäitä ja kirvesvarsia valtava määrä. Siinä aherruksessa kului miesten aika hyvin, ja moni sai runsaasti tervetullutta työansiota moni vapaahetkinänsä näperrelleen, mitä sievimpiä rasioita, kannuja ynnä muuta. Mielialan kannalta tuollainen puhdetyö oli mitä terveellisintä. Ilolla vieraat totesivatkin sen, että rintamalla oli jaksettu rakentaa asevelitaloja ja tehdä peltotöitä Rukajärven viljelysaukeilla...”*. Rukajärveltä tuotiin Iisalmen kaupunkiin kaksi asevelitaloa. Toisen aseveljet lahjoittivat veteraanisotilaille, opettaja Santeri Sählsströmille, ja se pystytettiin niin sanotun Klemon mutkan (myöhemmän Leimun mutkan) lähelle. Toinen rakennettiin talvisodassa kaatuneen työmies Lauri Huttusen perheelle, sekin myöhemmin Touhulaksi kutsutulle alueelle. Kaupunki lahjoitti

tarkoitukseen tontin. Iisalmi muisti sodassa kuolleita kaupunkilaisiaan niin, että jokaisen sankarivainajan haudalle laskettiin seppele. Aluksi Lotta Svärd –järjestö huolehti Sankariniemellä olevien hautojen kunnostuksesta. Elokuussa 1941 kaupunginvaltuusto päätti lahjoittaa Iisalmen Suojeluskunta- ja Lottapiirin Kukkasrahastolle varoja sodan uhrien perheiden muistamiseen.

4. Iisalmen Mannerheim-ristin ritarit

Neljä Iisalmelaissyntyistä miestä sai jatkosodassa Mannerheim-ristin. Timo Johannes (Jukka) Puustinen oli Iisalmelaisen sahanomistaja Osmo Puustisen poika ja suorittanut ylioppilastutkintonsa Iisalmen yhteislyseossa vuonna 1931. Hän kävi 1930-luvulla kadettikoulun ja yleni myöhemmin kapteeniksi ja majuriksi. Jukka Puustinen oli Iisalmen Visan aktiivijäsen, kilpajuoksija ja hiihtäjä. Ylipäällikkö Mannerheim nimitti Timo Johannes (Jukka) Puustisen 14. divisioonan JR 10:stä Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim ritariksi (numero 117) 1.8.1943. Hän oli johtanut komppaniaansa ansiokkaasti muun muassa Repolan, Luusinkajoen, Karijärven (Karnisjärven), Rukavaaran ja Rukajärven taisteluissa ja toiminut menestyksekkäästi Muurmanin radalle Maiguban asemalle tehdyllä sissi-/kaukopartioretkellä. Mannerheim-ristin myöntämisperusteet: *Ylipäällikkö on pvm:llä 1.8.43 nimittänyt Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristin ritariksi majuri Timo Johannes Puustisen. Majuri Puustinen on osoittanut koko sodan ajan esimerkillistä henkilökohtaista urheutta ja taitoa komppanian päällikkönä ja myöhemmin pataljoonan komentajana. Hän on kouluttanut ja kasvattanut miehensä erittäin iskukykyiseksi joukoksi, joka kaikessa taistelutoiminnassa on erinomaisella rohkeudella suorittanut sille annetut tehtävät. Majuri Puustisen toiminnasta mainittakoon: hyökkäysvaiheen aikana hän johti erittäin ansiokkaasti komppaniaansa sillanpääaseman valtauksessa meille erään tärkeän [Virran] kapeikon itäpuolella. Vähän myöhemmin hän häikäilemättömästi edeten pureutui komppaniallaan erään joen [Luusinkajoki] itäpuoliseen maastoon, vyörytti vastassa olevat varustetut vihollisen kukkula-asetat ja siten ratkaisevasti vaikutti taistelun tulokseen tehden muille osastoillemme mahdolliseksi lyödyn vihollisen tehokkaan takaa-ajon. Päivää myöhemmin hän jälleen vyörytti vahvan vihollisen hallussa olleen harjanteen hurjassa pistintaistelussa. Eräällä sissiretkellä majuri Puustinen kunnostautui jälleen komppanian päällikkönä hyökäten ensimmäisenä kohteena olleelle asema-alueelle ja valtasi sen. Koko asema-alue tuhottiin ja kymmeniä varastosuojia poltettiin. Eräällä toisella sissiretkellä vihollisen huoltokeskukseen majuri Puustinen johti osaston toimintaa erinomaisella rohkeudella ja taidolla. Tällöin viholliselle aiheutettiin erittäin suuret tappiot kaatuneina sekä*

tuhottiin suuren vihollismuodostelman koko huolto. Omat tappiot olivat vähäpätöiset huolimatta vihollisen paluumatkalla suorittamasta tarmokkaasta takaa-ajosta ja väijytyksestä.” Vuonna 1960 majuri Puustinen ylennettiin everstiluutnantiksi. Hän kuoli vuonna 1962, ja hänet on haudattu Iisalmen Vanhan kirkon hautausmaahan.

Kauko Johannes Vilanti (entinen Venäläinen) syntyi vuonna 1913 Iisalmissa. Hänen isänsä oli laivuri, metsätyönjohtaja Juho Vilanti (entinen Venäläinen). Kauko Vilanti kasvoi nuorukaisena Haukiniemellä. Hänet tunnettiin hyvänä voimistelijana, ja hän otti Iisalmen Visan edustajana osaa voimistelukilpailuihin. Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim ristin (numero 190) myöntämisperusteiden mukaan Kauko Vilanti kunnostautui Sortavalan valtausoperaatioiden aikana Helylän maaston taisteluissa ja syksyllä 1941 Aunuksessa. Mannerheim-ristin myöntämisperusteet: *”Ylipäällikkö on pvm:llä 10.2.45 nimittänyt Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristin ritariksi kapteeni Kauko Johannes Vilannin. Kapteeni Vilanti toimi sodan alussa joukkueen johtajana myöhemmin komppanian päällikkönä ja erillisosaston johtajana. Erikoisesti kunnostautui hän Sortavalan valtausoperaatioiden aikana Helylän maaston taisteluissa, joissa pysäytti vihollisen ulosmurtautumisyriksen. Syksyllä 1941 vihollisen aloittaessa vastahyökkäyksensä Aunuksessa torjui kapteeni Vilanti toimitus-ym. miehistä kokoonpanulla erillisosastolla kolmen viikon aikana vihollisen hyökkäykset joukkojemme avointa sivustaa vastaan. Sodan jäykistyessä asemasodaksi sai hän tehtäväkseen komppanian päällikön ominaisuudessa erään vastuunalaisen lohkon puolustamisen. Tänä aikana kapteeni Vilanti torjui lukuisat vihollisen hyökkäys- ja vanginsieppausyritykset ollen aina henkilökohtaisesti kannustamassa miehiään vaikeimmassa paikassa. Hänen johdollaan suoritettiin mm. tukikohta Jortin edessä olevan vihollistukikohdan valtaus ilman omia tappioita. 9.6.44 jälkeen on kapteeni Vilanti kunnostautunut erikoisesti useissa vaiherikkaissa viivytystaisteluissa, joissa hän on aina pitänyt asemansa ja torjunut ylivoimaisen vihollisen hyökkäykset, kunnes on saanut vetäytymiskäskyn huolimatta siitä, että useinkin vihollinen on päässyt kiertämään hänen asemansa ja useampia hyökkäysvaunuja ajamaan asemien läpi. Tällä toiminnallaan on kapteeni Vilanti voittanut niin paljon aikaa, että taaempien asemien puolustus ennätettiin järjestää. Kapteeni Vilanti on suomalaisen upseerin perikuva, tarmokas, sitkeä, erittäin rohkea ja oma-aloitteinen. Hän on sodan aikana haavoittunut neljä kertaa.”* Myöhemmin Kauko Vilanti asui Helsingissä. Hän oli vuosina 1967 - 1974 Rank Xerox Oy:n hallinnollinen johtaja. Hän kuoli vuonna 1974, ja hänet haudattiin Helsingin Honkanummen hautausmaahan.

Olli Remes syntyi vuonna 1909 Iisalmissa (myöhemmin Vieremän seurakuntaa)

seppä Pekka Remeksen poikana. Hän oli Iisalmen Visan kilpahiihtäjä ja osallistui muun muassa Garmish - Partenkirchenin talviolympialaisiin vuonna 1936. Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristin (numero 10) luutnantti Olli Remes sai 12.9.1941. Hän oli kunnostautunut JR 54:n komppanianpäällikkönä joukkoineen tiedustelu- ja partiointiretkillä (kaukopartio) muun muassa Tuutinkylän miehityksen yhteydessä ja Vuorikylän taisteluissa. Mannerheim-ristin myöntämisperusteet: *”Ylipäällikkö on pvm:llä 12.9.41 nimittänyt Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristin ritariksi luutnantti Olli Remeksen, joka on osoittanut erinomaista henkilökohtaista urheutta sekä toimintatarmoa. Kannustaessaan esimerkiksi poikiaan eteenpäin sai kiväärin kuulun käsivartensa läpi, mutta suoritti tehtävänsä loppuun saakka. Palasi toipilaana etulinjaan, jossa torjui komppaniailaan useita vuorokausia kestäneissä, raskaissa taisteluissa moninkertaisesti ylivoimaisen vihollisen hyökkäykset. Elokuun lopulla loukkaantui tykistötulessa, mutta ei kehoituksesta huolimatta mennyt sairaalaan, koska yleinen hyökkäys oli odotettavissa. Hän tunkeutui ensimmäisenä vihollisen piikkilankaesteiden läpi katkaisten vihollisen tulessa lapiolla piikkilangat, haavoittui lievästi käsikranaatista kasvoihin ja käsiin. Palasi sidonnan jälkeen johtamaan komppaniaansa, osoittaen jälleen erinomaista urheutta ja ripeyttä vallatessaan etummaisena miehenä vihollisen korsuja ja ottaessaan lukuisia vankeja.”* Luutnantti Olli Remes ylennettiin kapteeniksi 29. joulukuuta 1942. Hän kaatui 31.12.1942 Krivillä, hänen ollessaan etulinjassa luovuttamassa tehtäviään (komppanianpäällikkö 9/JR 54) seuraajalleen tarkka-ampujan luoti osui häntä päähän ja hän kuoli matkalla 16. kenttäsaaraalaan Karhumäelle. Kapteeni Olli Remes haudattiin Vieremän sankarihautausmaahan.

Oiva Vilho Rönkä oli syntynyt Iisalmissa vuonna 1913 työmies Juho Ville Röngän poikana. Hän sai Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristin (numero 32) 22.10.1941. JR 12:ssa ryhmänjohtajana toiminut kersantti Rönkä oli suorittanut oma-aloitteisesti useita tiedusteluretkiä vihollislinjojen taakse ja kunnostautunut taisteluissa. Mannerheim-ristin myöntämisperusteet: *”Ylipäällikkö on pvm:llä 22.10.41 nimittänyt Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristin ritariksi kersantti Oiva Vilho Röngän, joka on osoittanut erikoisen huomattavaa jatkuvaa henkilökohtaista urhoollisuutta ja sitkeyttä sekä ryhmän ja taisteluryhmän taitavaa ja oma-aloitteista ja kylmäveristä johtamista. Heinäkuun 28 p:nä hän vihollisen selustaan lähetettyyn osastoon kuuluen yllätti vihollisen ampuma- ja elintarvikekolonnan, hyökkäsi etumaisena sen kimppuun tuhoten yksin useita kuormia ajajineen ja esti konepistoolillaan vihollisen paon. Elokuun 13 p:nä vahva vihollinen suoritti useita peräkkäisiä hyökkäyksiä Röngän ryhmän miehittämää tukikohtaa vastaan. Lopuksi Rönkä oli yksin tukikohdassaan ja tuhoamalla useita kymmeniä vihollisia konepistoolillaan ja käsikranaateilla hän torjui hyökkäyksen.*

Elokuun 16 pnä vihollinen uudisti hyökkäyksen uhaten asemiamme. Oma-aloitteisesti Rönkä järjesti taisteluryhmän vastaiskuun, hyökkäsi itse ensimmäisenä, työnsi vihollisen takaisin ja valtasi sen ohessa yksin erään vihollisen lujasti miehittämän pesäkkeen, minkä yhteydessä itse haavoittui. Lisäksi Rönkä on oma-aloitteisesti usein yksin suorittanut tuloksellisia tiedusteluretkiä vihollislinjojen taa.” Oiva Vilho Rönkä toimi myöhemmin Kemi Oy:n työnjohtajana. Hänet on haudattu Kemin Eteläiseen hautausmaahan vuonna 1983.

5. Suojeluskunnat ja Lotta Svärd

Koko 1930-luvun ajan ja sotien (Talvi- ja Jatkosota) ajan lisalmessa oli ollut vilkasta suojeluskuntatoimintaa, jota kaupunki tuki myöntämällä vuotuisen avustuksen, usein äänestyksen jälkeen. Suojeluskunnan talo (myöhemmin Nuorisotalo) oli keskuspaikka, ja siellä sijaitti myös toimisto. Sotilaskoulutus sekä ampuma- ja urheiluharjoitukset olivat keskeisiä toimintamuotoja. Lisalmi sai oman suojeluskuntapiirin vuonna 1940. Uuden jaon mukaan lisalmen piiriin kuului yhdeksän aluetta, lisalmen, Sonkajärven ja Sukevan, Varpaisjärven, Lapinlahden, Pielaveden, Keiteleen, Pyhäjärven Ol., Kiuruveden ja Vieremän alueet. Aluepäällikön tehtävät siirtyivät talvisodan aikaan luutnantti Santeri Sählströmille ja hänen jälkeensä 15.9.1940 reserviluutnantti Janne Julkuselle. Paikallispuhallikkoina toimivat muun muassa Yrjö Soininvaara, Usko Rauhamaa, Erkki Laine, ja Fr. Kuosmanen. Suojeluskuntapiirillä oli lisalmessa oma lehti, Koljonvirta, Pohjoisimman Savon Maanpuolustusväen Lehti, joka painettiin Salmettaren kirjapainossa. Lisalmen poikaosasto toimi edelleen vilkkaasti, ja esimerkiksi vuonna 1943 siinä oli mukana 250 sotilaspoikaa.

Myös Lotta Svärd –järjestö perusti lisalmen piirin ja lisalmeen sen paikallisosaston vuonna 1940. Paikallisosastoa johti aluksi rouva Tuulikki Malmivuo. Myöhemmin puheenjohtajana oli lehtori Eeva Porri. Lotat muonittivat lisalmen varuskunnan yksiköt, järjestivät kanttiineja, osallistuivat sotilassairaaloitten työhön, hoitivat ilmavalvontatehtäviä ja monin tavoin antoivat työpanoksensa kotirintamalle. Nuorten pikkulottien osuus oli vapaaehtoistyössä myös merkittävä. Suojeluskunnat, Lotta Svärd –järjestö sekä pikkulotta- ja sotilaspoikaosastot lakkautettiin koko maassa syksyllä 1944 välirauhan sopimuksen perusteella. Viimeisessä Lotta Svärd –järjestön lisalmen paikallisosaston kokouksessa 22.11.1944 johti puhetta Eeva Porri. Siinä yhdistys varasi rahaa kummilapselleen. Se teki myös lahjoitukset seurakuntatyöhön, Suomen Naisten Huoltosäätiölle ja Sotainvalidien Veljesliitolle.

6. Asekätkentä lialmessa

lialmeakin kosketti niin sanottu asekätkentä ja sen seuraukset. Jatkosodan jälkeen aselepo Suomen ja Neuvostoliiton välillä alkoi syyskuussa 1944. Suomi lopetti sotatoimet 4.9. ja Neuvostoliitto vuorokautta myöhemmin. Eduskunta oli valinnut lailla Suomen marsalkka Carl Gustaf Emil Mannerheimin tasavallan presidentiksi Risto Rytin jälkeen, ja uusi presidentti oli antanut vakuutuksensa eduskunnassa 4.8.1944. Varsinkin puolustusvoimissa toimivat olivat levottomia Suomen tulevasta kohtalosta. Levottomuutta lisäsi tieto aselevon tehneen Romanian miehityksestä. Päämajan operatiivisen osaston upseerien johdolla toteutettiin koko maassa syksyllä 1944 niin sanottu aseiden hajavarastointi eli asekätkentä. Tarkoituksena oli varustautua sisäisten levottomuuksien ja miehityksen varalta.

Asekätkennän alkuunpanijana ja johtajana toimi everstiluutnantti Usko Sakari Hahti, joka sai luvan tuen toiminnalleen esimieheltään, päämajan operatiivisen osaston päälliköltä, eversti Valo Nihtilältä. Toimintaa olivat suunnittelemassa myös pioneerimajurit Reino Lukkari ja Reino Arimo. Asekätkentää tutkineen Matti Lukkarin mukaan ylipäällikkö Mannerheimille kerrottiin syksyllä 1944 asekätkennästä. Sama tieto on myös Pertti Kilkin kirjoittamassa elämäkertateoksessa Valo Nihtilä - päämajan eversti (1994).

Asekätkentäorganisaation rungon muodostivat niin sanotun päämajan portaan lisäksi suojeluskuntapiireihin sijoitetut 2. yleisesikuntaupseerit. Suojeluskuntapiireissä oli jo ennestään 1. yleisesikuntaupseerit, jotka tekivät töitä joukkojen kotiuttamistehtävissä. lialmen suojeluskuntapiirin 2. yleisesikuntaupseeriksi määrättiin 28.9.1944 majuri Toivo Hannila. Pohjois-Savon suojeluskuntapiiriin Kuopioon sijoittui lialmelaissyntyinen majuri Jukka Puustinen. ”Kaksyyeupseerit” organisoivat kukin piirinsä toiminnan. Jokaisesta kunnasta valittiin kätkennän johtaja, joka valitsi alaisensa. Kätköihin tuli aseita, muonaa, polttoainetta ja muuta sodassa tarvittavaa materiaalia. Kaikki kätköihin liittyvä toiminta oli luonteeltaan salaista.

Majuri Hannila palveli lialmessa syksyn 1944, mutta siirtyi joulukuussa jo toisiin tehtäviin. Hän tunsu piiriään, sillä hän oli talvisodan jälkeen toiminut lialmen suojeluskuntapiirin Lapinlahden aluepäällikkönä ja lähtenyt sieltä perustamansa Jalkaväkirykmentti 52:n II pataljoonan komentajana jatkosotaan. Hannila ilmoittautui tultuaan piirin komentajalle ja keskusteli uudesta tehtävästä piirin esikunnassa kauan palvelleen kapteeni Lauri Hyökyn kanssa. Hyöky oli sodan alkuvaiheessa ollut Hannilalla komppanianpäällikkönä, ja yhteistyö sujui hyvin. Piirinsoluun valittiin myös piirin esikunnan kuljetusupseeri, reservin kapteeni Rauhamaa, joka lialmelaisena tunsu alueen.

Hannila nimesi kunnansolun johtajat, joille hän selvitti tehtävät. Iisalmessa piirisolu johti kätken. Iisalmen lisäksi asekatkija syntyi Kiuruvedelle, Lapinlahdelle, Pielavedelle, Pyhäjärvelle, Sonkajärvelle, Varpaisjärvelle ja Vieremälle. Kätkevä materiaali tuli suoraan 14. divisioonalta, sen kotiutetuilta joukoilta, Oulun ja Savonlinnan piireistä. Materiaalin puutetta ei ollut. Kaikki sujui täsmälleen suunnitelmien mukaan. Hannila laati jakolistat, joiden perusteella kuljetuspäällikö ve kätkevätkin laatikot kunnansolun johtajien ilmoittamiin paikkoihin. Kätket saatiin valmiiksi marras-joulukuun 1944 vaihteessa, samoin aikoihin kun Hannila siirtyi Kuopion sotilaspiiriin. Hannila luovutti 2. yleisesikuntaupseerin tehtävät kapteeni Hyökylle, joskin virallisesti vastuu siirtyi Kainuun sotilaspiiriin majuri Erkki Hirvoselle, sillä suojeluskuntien lakkauttamisen jälkeen piirit oli yhdistetty.

Asekatkija syntyi mitä kummallisimpiin paikkoihin. Niitä oli rakennusten kellareissa ja seinissä, maakuopissa ja ladoissa. Iisalmen Sahat Oy:n isännöitsijä, jolta kapteeni Hyöky kävi kysymässä aseille tilaa, oli kekseliäs mies. Kun sopivaa tilaa ei ollut, sitä rakennettiin. Sementtivalimon toinen pää erotettiin muuratulla väliseinällä. Avain oli isännöitsijän hallussa, ja aseet säilyivät hyvin. Kun asekatkenta alkoi paljastua ja Hannila pidätettiin, kätkentään osallistuneet päättivät, ettei Valpolle (Valtiolliselle poliisille) anneta tietoja. Lähes kaikki vaatteet ja elintarvikkeet kaivettiin kätkeistä ja myytiin suoraan tarvitsijoille. Iisalmen suojeluskuntapiiriin kätket paljastuivat vähitellen. Jo maaliskuussa 1945 löytyi ensimmäinen kätke Kiuruvedeltä. Viimeinen Valpon paljastama kätke löytyi Vieremältä syksyllä 1947. Mutta sitä ennen ehdittiin osa myös tuhota muun muassa upottamalla aseet lammen syvyyksiin.

Asekatken paljastuttua siihen osallistuneet joutuivat kuulusteltaviksi, osa pidätettiin ja sai tuomion. Seuraavat iisalmelaismiehet Korkein oikeus tuomitsi asekatkentalain mukaan vapausrangaistukseen tai he olivat asekatkenästä epäiltyinä pidätettyinä vähintään kuukauden:

- Luutnantti Aitola (tehtävä huoltopäällikkö) tuomio 3 kk ja pidätysaika 3 kk.
- Majuri Hannila (tehtävä kätke) tuomio 2 kk ja pidätysaika 1 vk.
- Kapteeni Hyöky (tehtävä 2. yleisesikuntaupseerin apulainen) tuomio 8 kk ja pidätysaika 4 kk.
- Korpraali Nieminen (tehtävä avustaja) ei tuomiota ja pidätysaika 3 kk.
- Kapteeni Rauhamaa (tehtävä kuljetus) tuomio 4 kk ja pidätysaika 2 vk.
- Kapteeni Åberg (tehtävä aselinja/materiaalin luovutus) tuomio 8 kk ja pidätysaika 1 kk.

Asekatkentään osallistunut opettaja Aleksander (Santeri) Sahlström (s. 1884) ei ollut pidätettyinä eikä saanut tuomiota. Hän kuoli 14.4.1947. Iisalmessa kirjoilla oleva Lauri

Kumlin (s. 1883) sai kahden kuukauden tuomion osallistumisesta kätkentään Pohjois-Karjalan suojeluskuntapiirissä. Iisalmen maalaiskunnassa tapahtuneesta kätkenästä saivat tuomion maanviljelijät Joonas Korolainen, Kalle ja Pentti Partanen sekä Matti ja Veikko Tossavainen. Muut näistä tuomioista olivat pituudeltaan kaksi tai kolme kuukautta, mutta Joonas Korolaisen tuomio viisi ja pidätysaika kuusi kuukautta. Erityisen kovan tuomion sai Pohjois-Savon piirin 2. yleisesikuntaupseerina palvellut iisalmelaissyntyinen majuri Jukka Puustinen, sillä tuomio oli 14 kuukautta, ja pidätysaika ehti tulla peräti 23 kuukautta. Iisalmen visan historiikissa on säilynyt tieto, että Majuri Puustinen Sörnäisten vankilassa ollessaan piti kuntoaan yllä ja teki sellissä 22 kilometrin päivämarssiennätyksen.

Asekätkenästä oli 1980-luvulle saakka vain vähän tietoja julkisuudessa. Viime vuosikymmeninä on saatu uutta tutkimustietoa ja siitä on vapaammin puhuttu. Iisalmelaisten asekatkijain toiminnasta on kaksi näkemystä: toisen mukaan se vaaransi isänmaan turvallisuutta, kun maa oli pyrkimässä rauhaan, toisen mukaan se pelasti isänmaan sitä uhkaavalta miehitykseltä ja oli turvaamassa maan säilymistä itsenäisenä. Asekätkentä oli poliittisesti erittäin vaarallinen, minkä sen toimeenpanijat itse ymmärsivät. Jos Neuvostoliitto olisi aikonut miehittää Suomen ja vain odottanut, että siihen ilmaantuisi jokin sopiva muodollinen syy, asekatkentä olisi epäilemättä ollut sellainen. Toisaalta on kuitenkin arveltu, että osittain juuri asekatkenän ansiosta Suomi välttyi miehitykseltä, mutta tämän tarkoituksensa se saavutti vain, koska se paljastui: se nimittäin osoitti, että suomalaisilla oli edelleen valmius puolustautua epätoivoisissakin oloissa.

7. Pula-aika ja korvikkeet

Marraskuun 30. päivä 1939 alkoi Suomessa, 105 päivää kestänyt, talvisota. Elintarvikkeita riitti hyvin koko lyhyen sodan ajan eikä varsinaista puutetta tullut. Ainoastaan kahvia ja sokeria kerättiin varastoihin varmuuden vuoksi. Väli rauhaa ei kestänyt kuitenkaan kovin kauaa ja kesäkuun lopulla 1941 jouduttiin jatkosotaan. Alkaneesta sodasta odotettiin salamasotaa mutta se kestitkin aina vuoteen 1944 asti. Tänä aikana alkoi todellinen pula-aika, joka paheni loppuaan kohti ja jatkui osittain vielä sodan jälkeenkin. Suurin puute tuli ensimmäiseksi elintarvikkeista. Kaikki laitettiin säännöstelyn alle ostokorttien avulla. On laskettu, että tiukimmillaan kotirintaman korttiannokset antoivat noin puolet ihmisen tarvitsemasta normaalista ravintomäärästä. Välillä oli kuitenkin aikoja, että kaupoissa ei ollut mitään ostettavaa edes korteilla. Tämä johti kotiviljelyn ja pienimuotoisen eläintenkasvatuksen alkamiseen myös kaupunkialueilla.

Erilaisia korvikkeita kehiteltiin etenkin tuonnin varassa olevien elintarvikkeiden, kuten kahvin ja sokerin tilalle. Paahdettu voikukanjuuri ja rukiinjyvät olivat kahvinvastikkeena ja mm. kallioimarteen juurista saatiin makeutusainetta. Mustan pörssin kauppa kukoisti sota-aikana ja maaseudulla käytiin hankintamatkoilla. Sotapoliisi partioi kuitenkin tarkasti matkustavaisia ja esimerkiksi vuonna 1943 annettiin säännöstelyrikoksista yli 40 000 eriasteista tuomiota. Myös työvoima oli säännöstelyn alaisena. Polttoaineesta tuli valtava pula 1942 - 1943, johon järjestettiin suuria mottitalkoita vapaaehtoisvoimin ja työvoimasäännöstelyn kautta. Kaikki vaatteet ja kengät kierrätettiin tarkasti ja myös tällä alalla keksittiin korvikemateriaaleja. Kenkiä tehtiin paperinarusta ja kangasta mm. puukuidusta (silla-kangas). Lisämessä säännöstelystä vastasi kansanhuolto. Se jakoi ostokortit, valvoi kauppaliikkeiden tilejä ja ostolupia sekä karjanomistajien kuukausitilityksiä. Säännöstely jatkui aina 1950-luvulle asti. Lisämessä vuonna 1953 olivat säännöstelyn alla vielä kahvi, sokeri, laardi, margariini ja riisisuurimot.

Kuvaluettelo ja tiedot:

Näyttelyn Otsikkokuva

"Motintekoon lähdössä 1940 - 1944." Sota-ajan motintekijät lähdössä puukaasu Fordilla motintekoon Niemisten koululle 1940 - 1944. Kuvassa muun muassa pyykkihuoneen vahtimestari Fabian Keinänen. Kuvan omistaja Hugo Tuovinen. Iisalmen kameraseura.

1. Talvisota

"Toinen pommituspäivä 18.2.1940." Iisalmen kaupungissa palaa, turman linnut ovat vierailleet kaupungin taivaalla. Iisalmi oli risteysasema, siitä syystä venäläiset pommittivat talvisodan aikana kaupunkia peräti yksitoista kertaa. Määrä on suuri verrattuna siihen, että esimerkiksi Kuopiota pommitettiin viisi, Helsinkiä kahdeksan ja Mikkeliiä kymmenen kertaa (Ylipäällikkö Mannerheimin päämaja oli sotien aikaan Mikkelissä). Åbergin albumit.

"Paluu sirpalesuojasta 18.2.1940." Kevytrakenteiset sirpalesuojat eivät tositilanteessa tarjonneet kaupungin väestölle riittävää turvaa. Huomaa kuvassa laudoitetut ikkunat ja suojattu sisäänkäynti. Åbergin albumit.

"Johtaja Tossavaisen talo 17.2.1940." Johtaja Tossavaisen talo torin varrella 17.2.1940. Turmanlintujen ensivierailu Iisalmen taivaalla. Sortumaan jäi eräs rouva ja hänen rintamalomalla ollut poikansa haavoittui pahoin kuollen myöhemmin! Rauniot syttyivät useampaan otteeseen uudelleen palamaan – varsinkin tuulella kytevät kipinät sinkoilivat esiin – "kummitustalo". Åbergin albumit.

"Iisalmen rautatieasemalla 17.2.1940." Kuvassa näkyy Iisalmen pommituksen jälkiä rautatieasemalla 17.2.1940. Ihmiset menivät tähän kellariin johon tuli täysosuma. Venäläinen radio Tiltu ilmoitti tulevasta pommituksesta. Päiviönkadun itäpäässä rantaradasta noin 30-40 metrin päässä oli rautatieläisten kellari, johon suojaan tullut 34 henkeä, joista 31 sai surmansa. Yksi Lyran tytär laskettiin pommituksen välillä pois ja kaksi säilyi hengissä. Ville Komulaisen perheestä meni 7 henkeä. Olihan iso surman loukku. Taustalla rautatievaunuja. Kevytrakenteiset sirpalesuojat eivät tositilanteessa tarjonneet kaupungin väestölle riittävää turvaa. Erityisesti 17. helmikuuta 1940 Iisalmea kohdannut kova pommitus oli tuhoisa. Iisalmen kameraseura.

"Snellmannin talo 17.2.1940." Snellmannin talo poliisilaitoksen naapurissa. Pommittamassa oli talvisodan aikaan yhteensä 80 lentokonetta, ja räjähdyspommeja tuli kaupunkiin 450 kappaletta. Åbergin albumit

"Pommitusten uhreja 17.2.1940." Kuvassa osa talvisodan Iisalmen pommituksen uhrien ruumiskirstuja 17.2.1940. Pommitus vaati 42 henkeä: rautatieasema 31 henkeä, poliisiasema 6 henkeä, Raatintalo 2 henkeä ja Osuusmaatilan sikala 3 henkeä. Osa uhreista on haudattu sukuhautoihin, suurin osa noin 30 henkeä Kangaslammen hautausmaalle. Valokuva S. Lehtola. Kuvan omistaja Hugo Tuovinen. Iisalmen kameraseura.

"Poliisilaitos 17.2.1940." Kuvassa poliisilaitos tuhkana, oikealla Snellmannin talo, jonka Pohjolankadun puolelle osui pommi. Kesällä 1940 korjattiin. Muun muassa Kumpulaisen asunnon pommitus särki. Kuvan omistaja Hugo Tuovinen. Iisalmen kameraseura.

"Pommituksen jälkeen 17.2.1940." Kuvassa Savo-Karjalan Osuusteurastamon konttori- ja asuinrakennuksen palo pommituksen jälkeen. Kuvassa myös ostoasiamies Vilho Pehkonen. Iisalmen kameraseura.

2. Elämää ennen:

"Kaatuneiden muistotaulu 18.2.1941." Kuva Iisalmen Yhteislyseon kaatuneiden oppilaiden muistotaulun paljastustilaisuudesta 18.2.1941. Iisalmen kameraseura.

"Tilapäinen sotilassairaala Iisalmissa 1940-luvulla." Kuvassa oikealla lääkäri Väinö Soininen. Iisalmen kameraseura.

"Sillan vartiointia 1940 - 1944." Sillan vartiointia Runnin junasillalla 1940-1944. Kuvassa Lotat: Impi Suomi ja tuntematon lotta aseet olallaan. Sillan alla virtaa Luupujoki, joka laskee vasemmalla Runnin kylpylälle. Oikealla on Punnan tila, joka ei näy kuvassa. Iisalmen kameraseura.

"Mottimetsässä 1940 - 1944." Isänmaan palveluksessa mottimetsässä, eturivissä vasemmalla Hedwig Åberg, Asta Grönmark ja Aune Laitinen. Åbergin albumit.

"Kotirintamalla 20.7.1941." Näin kotirintamalla miesten ja hevosten ollessa siellä jossain. Oikealla kuvassa Hilja Lyytikäinen. Iisalmen kameraseura.

"Sota-ajan vihkiminen 24.7.1944." Kuvassa Martti Lyytikäinen ja Maija Korolainen vihillä Iisalmen vanhassa kirkossa sota-aikana 24.7.1944. Iisalmen kameraseura.

"Iisalmen satama vuonna 1944." Siirtoväen tavaraa laivarannassa. Kuvassa vasemmalla Taavetti Lappalainen, oikealla Jussi Lukkarinen. Iisalmen kameraseura.

"Yhteislyseo 50 vuotta 1946." Kuvassa yhteislyseon 50-vuotisjuhlat vuonna 1946. Iisalmen kameraseura.

3. Jatkosota I:

"Kenttäjumalanpalvelus 3.7.1941." Kenttäjumalanpalvelus sodan alkamispäivänä Suomen ja Venäjän rajalla 3.7.1941. Iisalmen kameraseura.

"Hyökkäys itään 3.7.1941." Matka itään eli hyökkäys on alkanut 3.7.1941. Iisalmen kameraseura.

"Sotasaalista vuonna 1941." Omelian sotasaalista vuonna 1941. Kuvassa vetovaunu ja tykki. Iisalmen kameraseura.

"Joulu Rukajärvellä 24.12.1941." Ensimmäinen joulu Rukajärvellä vuonna 1941. 4355:n kämppäkorsussa. Martin ilme totinen ja mielteliäs alhaalta kolmas vasemmalta (kaulukset valkeat) Martti ei muista sota-ajan kavereitaan. Iisalmen kameraseura.

"Kenttäpostia vuonna 1941." Kuvassa kenttäposti on saapunut rintamalle kesällä 1941. Pojat odottelevat postin lajittelua. Iisalmen kameraseura.

"Kenraali Raappanan esikunta 14.5.1942." Kenraali Raappana esikuntineen Rukajärven suunnassa. Kuvassa takana neljäs oikealta Saku Korhonen 14.5.1942. Jääkärikenraalimajuri Erkki

Johannes Raappana (s. 2. kesäkuuta 1893 Oulujoki – k. 14. syyskuuta 1962 Joensuu) tunnetaan parhaiten Korpikenraalina, upseerina, joka johti 14. divisioonan hyökkäystä Rukajärvelle vuonna 1941. Hän toi Suomelle myös viimeisen suuren torjuntavoiton Ilomantsissa vuoden 1944 elokuussa, jolloin hänen joukkonsa saarrostivat ja tuhosivat korpitaisteluissa kaksi puna-armeijan divisioonaa. Iisalmen kameraseura.

”Rukajärvellä vuonna 1942.” Rukajärvellä puuläjällä kämpän edessä keväällä 1942 jatkosota-aikaan. Kuvassa vasemmalta: Viljo Jokikangas, Väinö Pesonen, Taavetti Jääskeläinen, Antti Balk ja Martti Suomi. Iisalmen kameraseura.

”Kotirintamavieraita 4.6.1942.” Iisalmen kotirintamavieraat tervehtivät kotipaikkakuntalaisia rintamalla. Rukajärvi 4.6.1942. SA-KUVA.

4. Jatkosota II:

”Olli Remes 23.4.1942.” Luutnantti Olli Remes, Mannerheim-ristin ritari. Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristin (numero 10) luutnantti Olli Remes sai 12.9.1941. Rukajärvi 23.4.1942. SA-KUVA.

”Puhdetyönäyttely 4.6.1942.” Iisalmen huomattavat henkilöt tutustumassa rintamamiesten puhdenäyttelyyn Rukajärvellä. Rukajärvi 4.6.1942. SA-KUVA.

”Kotirintaman terveiset 4.6.1942.” Kuvassa Iisalmen kotirintamaterveisten tuojia Rukajärvellä. Rukajärvi 4.6.1942. SA-KUVA.

”Majuri Puustinen 20.3.1943.” Majuri Puustinen, Mannerheim-ristin ritari, saapuu iltahämärissä omalle puolelle rantaa. Takana näkyy pastori Tannekas. Ylipäällikkö Mannerheim nimitti Timo Johannes (Jukka) Puustisen 14. divisioonan JR 10:stä Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim ritariksi (numero 117) 1.8.1943. Rukajärven suunta, Ontajärvi 20.3.1943. SA-KUVA.

”Mannerheim seurueineen vuonna 1943.” Kuva on joko vuodelta 1942 tai 1943, todennäköisempi kuitenkin kesä 1943. Kuvissa Ylipäällikkö Mannerheim seurueineen Aunuksen ryhmän alueella tarkastuksella. Seurueessa kenraalit Lennart Oesch, Antero Svensson, Rudolf Walden jne. Olisikohan peräti 7. divisioonan ("Kalpadivisioonan") alueella, kyseinen divisioona oli

Savo-Karjalan sotilasläänin perustama jatkosodan divisioona ja komentajana kenraali Svensson. Suomen marsalkka Mannerheim oli Iisalmen suojeluskunnan kunniapäällikkö. Huom. 4. kesäkuuta 2019 tuli kuluneeksi 152 vuotta Suomen marsalkka ja presidentti Mannerheimin syntymästä! Iisalmen kameraseura.

"Kenraali Raappana 50 vuotta vuonna 1943." Kuva kenraalimajuri Raappanan 50-vuotispäivän vietosta: Iisalmen Suojeluskunta (SK) -piirin tervehdyksen toivat majuri Hartikainen ja lääkintämajuri Arho. Rukajärven suunta 2.6.1943. SA-KUVA.

"Iisalmen poikia 7.4.1943." Kuvassa Iisalmen poikia kenttätökönsä ympärillä. Rukajärvi 7.4.1943. SA-KUVA.

"Ratsastusesteitä kesällä 1944." Ratsastusesteiden tekotouhussa vasemmalta lukien: Viljo Jokikannas, Martti Suomi ja Taavetti Kekäläinen Rukajärvellä kesällä 1944. Iisalmen kameraseura.

5. Suojeluskuntaa ja maanpuolustusta:

"Itsenäisyyspäivä 1940 -1944." Kuvassa itsenäisyyspäivänjuhlan vietto Sankariniemellä 1940 -1944. Iisalmen kameraseura.

"Ilmavalvontalotat vuonna 1940." Iisalmen ilmavalvonta ryhmäkuvassa vuonna 1940. Lotat huolehtivat monista kotirintaman tehtävistä. Iisalmen kameraseura.

"Sotilaat ryhmäkuvassa vuonna 1941." Kuvauspaikkana Suojeluskuntatalo, talo on nykyisin Nuorisotalo. Iisalmen kameraseura.

"Suojeluskunnan lipun vaihtaminen vuonna 1943." Metsänhoitaja Kulin, R. Kuosmanen, Häyhä, Eino Pulkka. Iisalmen kameraseura.

"Lotta Svärd johtokunta 1941 - 1944." Lotta Svärdin Iisalmen piirin piirijohtokunta vuosien 1941 -1944 sodan eli Jatkosodan aikana. Vasemmalta Helena Riikonen, Kaisa Lukkarinen, Kerttu Vihreä,

Helmi Autio, Lisa Aminoff, Tuulikki Malmivuo, Ellen Salovaara ja Doris Amperla. Iisalmen kameraseura.

"Lottalupaus 1941 - 1944." Lottalupauksen antotilaisuus Iisalmen kaupungin kirkossa 1941-1944. Lotat huolehtivat monista kotirintaman tehtävistä. Iisalmen kameraseura.

"Sotilaita ja lottia 1941 - 1944." Kuvassa sotilaita ja lottia koulun salissa 1941-1944. Iisalmen kameraseura.

"Sotilaita marssimassa 1941 - 1944." Sotilaita marssimassa Pohjolankatua pitkin jatkosodan 1941-1944. Iisalmen kameraseura.

6. Sankariniemeä ja sankarihautajaisia:

"Sankarihautajaiset vuonna 1940." Sankarihautajaiset Iisalmen kaupungin kirkossa vuonna 1940. Iisalmen kameraseura.

"Sota-ajan hautajaiset 1940 - 1944." Kuvassa sota-ajan hautaus Iisalmen vanhassa kirkossa 1940-1944. Iisalmen kameraseura.

"Sankarihautajaiset 6.12.1943." Iisalmen maalaiskunnan sankarihaudalla 6.12.1943. Iisalmen kameraseura.

"Kaatuneiden muistopäivä 1940 - 1944." Sankariniemen sankarihaudoilla vuosina 1940-1944. Iisalmen kameraseura.

"Havuseppeleen laskussa 1940 - 1944." Havuseppeleen lasku Suojeluskunnan (SK: n) kaatuneelle Iisalmen Sankariniemellä. Oikealla maanviljelijä Väisänen Taipaleesta. postitalo. Iisalmi Sankariniemi. Iisalmen kameraseura.

"Seppeleenlasku 16.5.1943." Kuvassa eversti Ikonen laskee seppeleen sankarihaudoille 16.5.1943. Valokuvaaja Samppa Lehtola. Iisalmen kameraseura.

"Uusia sankarivainajia siunataan vuonna 1944." Uusia sankarivainajia siunataan Sankariniemen sankarihautaan. E. W. Åberg on kuvassa kuudes oikealta. Åbergin albumit.

"Muistotilaisuus Sankariniemellä vuonna 1944." Kuvassa vääpeli Erkki Sahlström käsivarsinauhoineen. Suojeluskunnan (SK:n) tilaisuus, lippu tekee kunniaa. Isäntä Paltemaa käsi lipassa, vasemmalla Joonas Korolainen, Eino Suomi oikealla. Kuvan ajoitus Jatkosodan ajalta, kuitenkin ennen syyskuun 1944 Moskovan välirauhaa. Tämä päätellen Suojeluskunnan käsivarsinauhoista ja käytössä olleista sotilasvarusteista. Suojeluskunnat lakkautettiin marraskuussa 1944. Iisalmen kameraseura.

7. Liikennevirtaa:

"Iisalmen ja Kajaanin tie auraamatta 14.3.1940." Valtatie Iisalimesta Kajaaniin auraamatta, noin 16 kilometriä Iisalmen kaupungista pohjoisen suuntaan 13.4.1940. SA-KUVA.

"Hevosia mobilisoidaan 16.3.1940." Suomenhevosia mobilisoidaan, valtatiellä Iisalimesta Kuopioon. Kuvanottaja tuntematon 16.3.1940. SA-KUVA.

"Oiva Oy:n kuorma-auto 1940-luvulla." Kuvassa Vilho Karhun ohjaama Oluttehdas Oiva Oy:n hiili- eli häikäpönttöauto 1940-luvulla. Iisalmen kameraseura.

"Yhtämittaiset proomujonot vuonna 1944." Kuvassa yhtämittaiset proomujonot matkalla noutamaan uusia kuormia vuonna 1944. Åbergin albumit.

"Iisalmen kaupungin satama vuonna 1944." Iisalmen kaupungin satama täynnä aluksia, proomuja ynnä muita ahdettuna täyteen evakuoituja tavaroita Viipurista ja muualta menetetyistä Karjalasta vuonna 1944. Åbergin albumit.

"Proomut täpötäynnä vuonna 1944." Kuvassa proomut täpötäynnä evakuoitua tavaraa – odottavat purkamista vuonna 1944. Åbergin albumit.

"Rautatieasema 1940-luvulla." Iisalmen rautatieasema 1940-luvulla, kuvattuna etelän suunnasta Savon rataa. Kuvassa Hk5-höyryveturi vetämässä matkustajavaunuja. Iisalmen kameraseura.

"Särkilahti alus lähdössä vuonna 1949." Särkilahti höyrylaiva lähdössä Iisalmen satamasta matkalle. Matkustajalaivaliikenne Iisalimesta lopetettiin vuonna 1949. Iisalmen kameraseura.

Kuvat savutuvan eteisen infotaululla:

"Ilmakuva Iisalimesta 1940-luvulta." Kuvassa ylhäällä vuonna 1934 valmistunut arkkitehti Eino Pitkäsen suunnittelema Iisalmen kaupunkiseurakunnan kirkko. Kuvan alareunassa oikealla Iisalmen kauppahalli. Iisalmen kameraseura.

"Iisalmen ylioppilaat 31.5.1942." Iisalmen yhteislyseon ylioppilaat Sankariniemellä 31.5.1942. Iisalmen kameraseura.

"Ylä-Savon tukkuliike 13.8.1942." Ylä-Savon tukkuliikkeen konttorista näkymä. Huomaa tuon ajan mekaaniset toimistokoneet. Iisalmen kameraseura.

VALOKUVANÄYTTelyn LÄHTEET:

Näyttelyn kuvat E. W. ja Hedwig Åbergin valokuva-albumeista, Olvi Oy:n arkistosta, SA-kuva (<http://sa-kuva.fi/>) ja Iisalmen Kameraseuran arkistoista (<https://www.flickr.com/photos/iksvanhatkuvat/albums>). Näyttelyn historiatekstien lähteenä Anja Tsokkisen kirjoittama Iisalmen kaupungin historia 1930-1969 teos, Elsa Boismanin kirjoittama Iisalmen maalaiskunnan historia 1922-1969, Kaupunki-Info <http://www.iisalmi.fi/Suomeksi/Kaupunki-Info/Historia>), Ritarimatrikkeli www.mannerheim-ristinritarit.fi ja Wikipedia. Sekä Ylä-Savon Kotiseutumuseon arkistot.

Palautathan esitteen kierroksen jälkeen!